

матеріалах : у 3-х тт. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. - К. : Генеза, 1999. - Т. 2 : 1926 - 1945. - 412 с.

17. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації / [В. Й. Гарець, П. А. Корольов, М. К. Кучеров та ін. ; редкол. П. Д. Сардачук та ін.]. - Ужгород : Карпати, 1979. - 312 с.

18. Патриляк І. К. Радянські партизани та українські повстанці (порівняльна характеристика за віком, освітою, соціальним походженням і національністю) / І. К. Патриляк // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2003. - Вип. 7. - Частина 2. - С. 19 - 27.

19. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX - XX ст. Історичні нариси / [Д. В. Архерейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. ; відповід. ред. В. А. Смолій]. - К. : Наук. думка, 2002. - 952 с.

20. Радянське Прикарпаття. Документи і матеріали. - Ужгород : Карпати, 1964. - 536 с.

21. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. - К. : Дніпро, 1998. - 942 с.

22. Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944-1946 рр. / В. Сергійчук // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21 - 22 листопада 1996 р., м. Івано-Франківськ. - Івано-Франківськ : Плай, 1997. - С. 274 - 276.

23. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в XX столітті. Документи і матеріали / [від. ред. Микола Кугутяк]. - Том. 2. - Книга 1 (1939-1945). - Івано-Франківськ : КПФ "ЛІК", 2009. - 600 с.

24. Хмель С. Ф. Українська партизанка : (3 крайових матеріалів) / С. Ф. Хмель. - Лондон, 1958. - 128 с.

25. Шанковський Л. Тринадцять літ / Л. Шанковський // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. - Нью-Йорк - Торонто - Мюнхен, 1975. - Т. 1. - С. 163 - 193.

26. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941 - 1944 / В. Яшан. - Торонто : Булава, 1989. - 284 с.

I. Andruchiv, O. Beznosyuk, V. Kowalyk

SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES ON THE TERRITORY OF STANISLAV REGION IN THE FIRST HALF OF 1944

The article analyzes the features of social and political processes in Stanislav region in the first half of 1944 caused by releasing the territory by the Red Army from Nazi invaders, restoration of Soviet power and the beginning of armed resistance of the OUN and UPA units.

Key words: Stanislav region, the Soviet authorities, social and political processes, armed resistance of the OUN and UPA.

© I. Андрухів, О. Безносюк, В. Ковалик
Надійшла до редакції 24.06.2011

УДК 39(479) (092)

ВНЕСОК ПАВЛА ЗАБЛОЦЬКОГО-ДЕСЯТОВСЬКОГО В ЕТНОЛОГІЮ НАРОДІВ ДАГЕСТАНУ, АЗЕРБАЙДЖАНУ ТА ІРАНУ (I пол. XIX ст.)

ВІРА БІЛОУС,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту народознавства НАН України, м. Львів*

У статті висвітлено доробок українського дослідника Павла Заблоцького-Десятовського в царині вивчення матеріальної культури та побуту народів Азербайджану, Дагестану та Ірану. Розкрито обставини появи його етнографічних праць, їхню новизну та науково-фактологічну значущість.

Ключові слова: П. Заблоцький-Десятовський, народи Дагестану, Азербайджану та Ірану, етнографія, талишезнавство, український дослідник.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Причетність українців до розвою зарубіжної етнології ще донедавна завуальовували офіційні кола Російської держави. Вони трактували його як надбання своєї нації, формували думку про обмеження наукових інтересів наших учених винятково власним етносом. А це, у свою чергу, іноді породжувало у

свідомості українців болісне відчуття інтелектуальної nereалізованості та меншовартості.

Тому для дослідників є принциповим завданням виявити й донести до широкого читача реальний доробок українських учених у різних галузях знань (у тому числі й народознавства), який часто розпорошений у важкодоступних зарубіжних виданнях чи

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.

архівах і, певною мірою, уважається здобутком інших націй.

До таких малознаних наукових звершень належить й етнографічна спадщина славного уродженця Чернігівської губернії Павла Заблоцького-Десятовського (1814-1882 рр.).

Ім'я Павла Заблоцького-Десятовського (1814-1882 рр.) є добре знаним у науковому світі Росії, причому в його різних царинах. Зокрема, постать професора Санкт-Петербурзької медико-хірургічної академії, гоф-медика російського імператора, автора 40 праць із хірургії та стоматології, анестезіолога-новатора не можуть обминати історики медицини [14, с. 265; 16, с. 151]. Відомий він і як ботанік: низка рослин, які описав учений, названа на його честь, ім'я українця введено в біографічний довідник визначних ботаніків Росії [18, с. 310-311].

Натомість народознавчі студії вченого доволі стисло охарактеризовані в працях з історії російського кавказознавства М. Косвена та Е. Керімова [11, с. 316; 10, с. 50-51]. Щодо української науки, то варто згадати розвідку В. Чухна, який повернув постать визначного краєзнавця в лоно національної культури та науки. Він же згадав і про його етнографічні набутки, проте обмежився лише їх переліком [22, с. 93-96].

Метою цієї статті є висвітлити обставини та характер зацікавленості П. Заблоцького-Десятовського народами Дагестану, Азербайджану та Ірану, з'ясувати їхню науково-фактологічну вартість. На прикладі внеску вченого проілюструвати причетність української інтелектуальної еліти до розвитку зарубіжного народознавства.

Виклад основного матеріалу. Павло Заблоцький-Десятовський походить із козацько-старшинського та дворянського роду, представники якого ще від кінця XVII ст. володіли селом Десятухи Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії (тепер Середино-Будського р-ну Сумської обл.). Його батько Парфеній був управителем помістя першого міністра народної освіти Росії П. Завадовського у с. Мефодівці (тепер с. Червоне Середино-Будського р-ну Сумської обл.). Там і народився Павло Заблоцький-Десятовський. Середню освіту він здобув у Новгород-Сіверській гімназії, далі навчався на медичному факультеті Московського університету, який закінчив із відзнакою в 1835 р.

Того ж літа, за дорученням Міністерства фінансів Росії, формувалась експедиція для природничого обстеження східного та західного узбережжів Каспійського моря під керівництвом відомого російського натураліста Г. С. Кареліна. До її складу включають лікарем і П. Заблоцького-Десятовського. Імовірно, цьому посприяв його старший брат - згодом відомий економіст, статистик Андрій Заблоцький-Десятовський (1808-1881 рр.), який на ту пору працював у російських міністерських відомствах.

Під час подорожі (1835-1836 рр.) П. Заблоцький-Десятовський не обмежився лише лікарською практикою: він активно вивчав місцеву флору та фауну, а також поринув і в етнографічні студії. Це відбулося за таких обставин.

За планом Г. Кареліна, експедиція мала вирушити на двох суднах з Астрахані восени 1835 р. Однак через ранню зиму й закриття навігаційного сезону її перенесли на весну. Щоб із користю використати несподіване відтермінування, Г. Карелін вирішив відправити двох осіб у сухопутну дослідницьку

ку мандрівку маршрутом Астрахань-Кизляр-Дербент-Куба-Баку-Ленкорань.

Із 75 учасників походу це доволі масштабне завдання доручили поручикові М. Фелькнерові та "юному соромливому лікарю" (характеристика Г. С. Кареліна [4, с. 153]) П. Заблоцькому-Десятовському. Їхня самостійна подорож тривала півроку (грудень 1835 р. - травень 1836 р.), упродовж якої вони пересувалися пішки чи на підводах, ночували в землянках місцевих жителів, солдатських казармах або ж фортецях. Етнографів-природознавців супроводжував загін озброєних козаків. Істотно ускладнював похід цілком несприятливий для цього зимовий період.

"Мороз, заметіль і надія на теплу ночівлю змушували пришвидшити хід, так що останні дві або три версти померзлі солдати й ми... не йшли, а бігли" [7, с. 23], - писав український дослідник. В іншому місці заміток розповідав про шлях обледенілими, стрімкими гірськими схилами, які долали за допомогою палок із залізними наконечниками та взуття з гострими шпичками [7, с. 29]. Але навіть таке спорядження не оберігало від частих падінь та ушкоджень. А переправа екіпажем через швидкоплинну річку Самур узагалі ледь не коштувала П. Заблоцькому-Десятовському життя.

Маршрут Астрахань-Баку учасники експедиції подолали за місяць (19 грудня 1835 - 26 січня 1836 рр.). Далі вирушили в Таліське ханство (південно-східній Азербайджан), яке обстежували ще кілька місяців. У травні 1836 р. повернулись до Баку, де на них очікували судна Г. Кареліна для подальших морських мандрів до південних берегів Каспію.

А там, з берегів Астрабадської затоки, П. Заблоцький-Десятовський разом із керівником експедиції та згодом відомим кавказознавцем І. Бларамбергом упродовж червня-липня здійснив низку дослідницьких походів у прикордонні з Іраном туркменські степи. У щоденниках мандрівники захоплююче розповідали про всі перипетії свого побуту в цих краях: і про зустрічі з підступними "фата морганями", які згубно збивали їх із обраного шляху, і про візит П. Заблоцького-Десятовського до гарему місцевого хана, де він надавав медичну допомогу його дружинам тощо [2, с.13-14, 24].

Експедиція Г. Кареліна, сповнена яскравих вражень та екстриму, наукових відкриттів та небезпечних пригод, успішно завершилась у листопаді 1836 р. Її наслідком є фундаментальні різногранні праці трьох найплідніших учасників - Г. Кареліна, І. Бларамберга та нашого співвітчизника П. Заблоцького-Десятовського. Останній свої спостереження оформив у 3 статті: "Путевые записки из Астрахани, чрез Кизляр, в Баку, в 1835 и 1836 годах" [7], "Обозрение Талышского ханства в медико-топографическом и статистическом отношении, за 1836 год" [6] та "Медико-топографические сведения о юго-восточных берегах Каспийского моря" [5].

Особливу наукову цінність має його "Обозрение Талышского ханства". Воно написане згідно з тогочасними краєзнавчими програмами, які включали питання з географії, адміністративного устрою, економіки, а також побуту населення, у цьому випадку - талішів (іраномовний народ Азербайджану). Автор описав їхнє житло, заняття, одяг, харчування, народну медицину, транспортні засоби, вдачу.

До появи праці П. Заблоцького-Десятовського відомості про цю спільноту були лише в узагальню-

вальних монографіях про Кавказ Е. Ейхвальда, О. Євєцького, В. Легкопотова. Публікація ж українського дослідника, як одностайно ствердили історики етнологічної науки народів Закавказзя, була першою і тривалий час єдиною спеціальною розвідкою про життя та традиції талишів. Наступна розробка з'явилася лише через двадцять років - стаття П. Рісса "О талышах, их образе жизни и языке" [10, с. 50-51; 11, с. 316, 357-358].

Так, П. Заблоцький-Десятовський одним із перших зафіксував своєрідність тамтешнього житла, виокремивши два його типи - дерев'яні та очеретяні споруди. Говорив і про т. зв. "очеретяне місто" Ленкорань, де з трав'янистої рослини споруджували не лише будівлі заможних міщан, а й навіть мечеті.

Із зачудуванням він змалював живописні поселення. Цей субтропічний край був багатим на реліктові гігантські дерева, розкішне віття яких, переплітаючись, утворювало дивовижні аркади. А під такими тінистими навісами грецького горіха, чинара, дуба, фігового дерева, говорив автор, розкидане житло. "Це надає особливий вразливий вигляд тамтешнім селам для прибульця" [6, с. 372].

Відомості дослідника про землеробство, виноробство, тваринництво, бджільництво, шовківництво, рибальство, ткацтво, торгівлю містять дані про стан їхнього розвитку та територію поширення. Важливо, що аналогічну працю згадуваного В. Легкопотова [12, с. 91-118] він доповнив описами господарського знаряддя та обладнання: веретен, засобів риболовства, вуликів, сохи, системи штучного зрошування тощо.

Відрізняється від даних В. Легкопотова і зроблена ним характеристика вдачі, моральних якостей мешканців краю. Перший вважав їх користолобними, схильними до обману та крадіжок [12, с. 207, 209]. П. Заблоцький-Десятовський, навпаки, наголошує на доброзичливості та низькій злочинності талишів. Такі ж свідчення знаходимо в статтях П. Рісса [17, с. 5] та Г. Чурсина [21, с. 28], що дає змогу говорити про більшу достовірність оцінок нашого співвітчизника.

Помітив автор деякі відмінності в зовнішності жителів низин і гір (смуглявість, хворобливість перших і, навпаки, здоровий вигляд, дородність горян). Деякими із цих зауваг згодом скористався відомий сходознавець Б. Міллер у своїх екскурсах щодо генези талишів [13, с.10].

Зі всіх розвідок із талишезнавства XIX ст. лише працю П. Заблоцького-Десятовського включено в список літератури про цей народ у двотомнику "Народы Кавказа" [15, с. 621-623].

Щодо його "Путевых записок", то в них є стислі дані про культуру калмиків (музичні інструменти, фольклор, особливості традиційного вокалу тощо). Їхні поселення він відвідав, перебуваючи в Астрахані восени 1835 р.

Більшість нотаток стосується жителів міст й околиць Кизляра, Дербента, Куби та Баку. Найрозлогішою й найважливішою є інформація про домінуючі заняття, позаяк допомагає відтворити картину господарської спеціалізації західного узбережжя Каспійського моря.

У статті, приміром, докладно описано технологію сівби та обробки шафрану, із якого виготовляли оранжеву фарбу, є факти про інтенсивний розвиток маренництва (з технічної культури марени отримували червону фарбу). А дані вченого про асортимент товарів, розмах купівлі-продажу в різних місцевостях фахівці відносять до тих нечисленних і тому особливо вартісних "крупинок", із яких можна реконструювати торговельні зносини народів Дагестану в XIX ст. [20, с. 113, 117].

Фіксував дослідник народні перекази про заснування міст та походження їхніх назв, описував планування, архітектурні та історичні пам'ятки. З-поміж останніх є дані про вельми цікаве місце на околицях Баку - вихід на земну поверхню нафтового газу, біля якого ще в XVII ст. вогнепоклонники з Індії (парси) спорудили храм та монастир. Ці святині, які Е. Тайлор уважав показовим прикладом обожнення вогню в Азії [19, с. 409], описали європейські мандрівники - І. Лерх (1747 рр.), французький посол Гамба (1820 р.), письменник О. Дюма (1858 р.) та ін. [1].

Їхні відомості П. Заблоцький-Десятовський доповнив деякими деталями про життя шанувальників вогню. Указавши на самітницький спосіб їхнього життя, zarazом засвідчив побутовання й спільних сходин, де вони розвіювали мимовільну нудьгу грою в шахи. Розповів про інтер'єр келій, похоронне дійство тощо.

У третій публікації П. Заблоцького-Десятовського вкраплено етнографічні відомості про персів та туркменське плем'я іомудів південно-прикаспійських територій. Звичайно, порівняно із цільово-народознавчими описами цих спільнот Г. Кареліна та І. Бламберга [8; 3], його замітки є принагіднішими та значно стислішими. Проте вони стосуються цілком непізної на ту пору ділянки їхнього побуту - медицини, що надає їм неабиякої вартості як фактографічному джерелу. Натхненний професійним інтересом, учений ретельно зафіксував традиційні засоби лікування восьми недуг. З-поміж них є унікальні відомості про способи народних щеплень від епідемічних хвороб та ін.

Зазначені публікації П. Заблоцького-Десятовського - це не лише впорядкований польовий матеріал, а результат сумлінних історичних студій. Він опрацював дотичну тогочасну літературу, про що говорять його посилання на праці середньовічних географів Масуді, Хаджи-Каліфа та ін. До речі, П. Заблоцький-Десятовський - різногранно освічена особистість, вільно володів французькою мовою, що, очевидно, розширювало його науково-пізнавальні можливості.

Народознавчі зацікавлення вчений не полишив і після завершення експедиції. Щоправда, не маючи змоги мандрувати (через інтенсивний трудовий графік), він задовольняв це прагнення, читаючи чужі подорожні описи та дослідження найрізноманітніших куточків земної кулі. Так, на схилі віку, як свідчить його сучасник І. Карпинський, учений знайомився з відповідною літературою про Туркменський край і сусідні з ним території [9, с. 607].

Упродовж життя було в П. Заблоцького-Десятовського ще одне неситне бажання - повернутися в Україну. Він, за словами І. Карпинського, "палко любив свою рідну Малоросію", тому й мріяв осісти в одному з українських сіл та стати хорошим господарем. Цей намір зреалізував лише частково. У с. Кримках Чигиринського повіту він купив маєток, де проводив відпустки, займався агрономією. Повернувся сюди й в останні місяці свого буття, коли тяжка недуга міцно скувала його. Розчарувавшись у можливостях медицини, учений стійко увірував у чудодійну силу рідної землі та природи, які начебто обов'язково йому допоможуть...

Його поховали, згідно з передсмертним заповітом, у тамтешній прихідській церкві [9, с. 607].

Висновки

Предметний та достовірний джерельний матеріал П. Заблоцького-Десятовського про заняття, матеріальну культуру народів Дагестану, Азербайджану, персів та туркмен доповнює чи уточнює нечисленні тогочасні відомості із зазначеної галузі знань. Ним послуговуються вчені впродовж двох століть. Щобільше, вихідець з України став зачинателем деяких ділянок зарубіжної етнології - талишезнавства та дослідження традиційної медицини прикаспійських народів. Доробок П. Заблоцького-Десятовського є безперечним свідченням дієвої причетності українця до поступу світової народознавчої науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ашурбейли С. Б. Об истории Сураханского храма огнепоклонников / С. Б. Ашурбейли // Памятники архитектуры Азербайджана : сб. статей. - М. : Баку : Государственное Архитектурное издательство, 1946. - С. 43-54.
2. Бларамберг И. Ф. Журнал, веденный во время экспедиции для обозрения восточных берегов Каспийского моря в 1836 году / И. Ф. Бларамберг // Записки Императорского Русского Географического общества по общей географии [дали - РГО]. - СПб., 1850. - Кн. IV. - С. 1-48.
3. Бларамберг И. Ф. Топографическое и статистическое описание восточного берега Каспийского моря от Астрабадского залива до мыса Тюк-Карагана / И. Ф. Бларамберг // Записки РГО. - 1850. - Кн. IV. - С. 49-120.
4. Блюмин Г. В дали неизведанной земли. Труды и жизнь Григория Карелина / Г. Блюмин. - Челябинск : Южно-Уральское книжное изд-во, 1982. - 256 с.
5. Заблоцкий П. Медико-топографические сведения о юго-восточных берегах Каспийского моря / П. Заблоцкий-Десятовский // Г. Карелин. Путешествия Г. С. Карелина по Каспийскому морю / Г. Карелин // Записки РГО. - 1883. - Т. X. - С. 462-474.
6. Заблоцкий П. Обзорение Талышского ханства в медико-топографическом и статистическом отношении, за 1836 год / П. Заблоцкий-Десятовский // Журнал Министерства внутренних дел [дали - ЖМВД]. - 1837. - Часть 26. - № 11. - С. 301-325; № 12. - С. 371-403.
7. Заблоцкий П. Путевые записки из Астрахани, чрез

Кизляр, в Баку, в 1835 и 1836 годах / П. Заблоцкий-Десятовский // ЖМВД. - СПб., 1838. - Часть 29. - № 7. - С. 1-64.

8. Карелин Г. С. Обзорение восточных берегов Каспийского моря в отношении статистическом, топографическом и физическом / Г. С. Карелин // Г. Карелин. Путешествия Г. С. Карелина по Каспийскому морю / Г. Карелин // Записки РГО. - 1883. - Т. X. - С. 361-434.

9. Карпинский Е. Жизнь и деятельность Павла Парфеновича Заблоцкого-Десятовского / Е. Карпинский // Врач. - 1882. - Т. 3. - № 36. - С. 606-607.

10. Керимов Э. А. Очерки этнографии Азербайджана и русско-азербайджанских этнографических связей (XVIII-XIX вв.) / Э. А. Керимов. - М. : Изд-во "Элм", 1985. - 128 с.

11. Косвен М. О. Материалы по истории этнографического изучения Кавказа в русской науке / М. О. Косвен // Кавказский этнографический сборник. - М.-Л. : Изд-во Академии наук СССР, 1955. - Т. 1. - С. 264-374.

12. Легкопытов В. Талышское ханство / В. Легкопытов // Обзорение российский владений за Кавказом в статистическом, топографическом, этнографическом и финансовом отношении. - СПб., 1836. - Ч. III. - С. 174-244.

13. Миллер Б. В. Предварительный отчет о поездке в Талыш летом 1925 г. / Б. В. Миллер. - Баку, 1926. - 14 с.

14. Мирский М. Б. Медицина России XVI-XIX веков / М. Б. Мирский. - М., 1996. - 325 с.

15. Народы Кавказа / [под общ. ред. С. П. Толстого]. - М. : Изд-во АН СССР, 1962. - Т. 2. - С. 621-623.

16. Профессора военно-медицинской (медико-хирургической) академии / [ответст. ред.: А. Б. Белевитин]. - СПб., 2008. - 280 с.

17. Рисс П. Р. О талышцах, их образе жизни и языке / П. Р. Рисс // Записки Кавказского отдела Императорского Русского географического общества. - Тифлис, 1855. - Кн. III. - С. 1-72.

18. Русские ботаники (Ботаники России - СССР). Биографо-библиографический словарь. - М. : Изд-во Московского общества испытателей природы, 1950. - Т. III : Горницкий - Ищереков. - С. 310-311.

19. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор. - М. : Изд-во политической литературы, 1989. - 574 с.

20. Хашаев Х. М. Общественный строй Дагестана в XIX веке / Х. М. Хашаев. - М. : Изд-во АН СССР, 1961. - 263 с.

21. Чурсин Г. Ф. Талыши (Этнографические заметки) / Г. Ф. Чурсин // Известия Кавказского историко-этнографического общества. - Тифлис, 1926. - Т. 4. - С. 15-45.

22. Чухно В. Заблоцькі-Десятовські - видатні уродженці Чернігівської губернії / В. Чухно // Сіверянський літопис. - Чернігів, 2010. - Ч. 6. - С. 93-96.

V. Bilous

CONTRIBUTION OF PAVLO ZABLOTSKY-DESYATOVSKY INTO ETHNOGRAPHY OF AZERBAIJANI, DAGESTANI AND IRANIAN PEOPLES (FIRST HALF OF THE 19th CENTURY)

The article covers the contribution of the Ukrainian researcher Pavlo Zablotsky-Desyatovsky in the sphere of study of the material culture and way of life of Azerbaijani, Dagestani and Iranian peoples. The paper reveals the circumstances of origination of his works devoted to ethnographical studies, their novelty and scientific and factual significance.

Key words: Pavlo Zablotsky-Desyatovsky, Azerbaijani, Dagestani and Iranian peoples, ethnography, Talysh studies, Ukrainian researcher.

© В. Білоус

Надійшла до редакції 28.06.2011

№ 5 (112) липень-серпень 2011 р.